

Humanizmus, pokrok a tvorba

SOCIALISTICKÝ HUMANIZMUS A PROBLÉM TVORBY

DALIMÍR HAJKO, Ústav filozofie a sociológie SAV, Bratislava

HAJKO, D.: Socialist Humanism and the Problem of Creation, *Filozofia*, 30, 1975, No 3, p. 294—299.

Humanism does not mean a onesided passive charity and compassion, but first of all a launching of creative capabilities, a disclosing of a ground for human creation. The real humanism certainly is not directed *only* to humanizing the inhuman, but first of all it tends to the creation of *the human*, — to the creation of human life environment, human reality, human farms of life. The notion of humanism does not express any ideal state in the relations among people, but only a tending towards it, a perpetual indicating of ways that lead to such a state.

It is creation that is a mediating measure of activity between humanistic theory and humanistic practice. In socialist society the human activity that becomes evident first of all in the work aimed at creating new life conditions, ceases to be only a mediation of a true being of man, but becomes an inevitable condition of a further development of the social organism. If this activity is only a single attempt at surpassing the personal sphere of man, it remains on the level of individual effort for self-realization; but if it is at the same time in concord with the regularities of social development, we can call such activity creation. In creation man produces qualitatively new values and makes a new reality not only within the framework of the individual being, but also of the collective social one. He creates not only material values, but produces also new relations among the people — creators. This is why neither the rise of new social conditions can do without it.

Obvykle sa pod humanizmom vo filozoficko-etickom zmysle (o ktorý nám v tejto štúdii pôjde) rozumie taký teoretický formulovaný postoj človeka ako spoločenskej bytosti k ľudským — teda aj k vlastným — hodnotám, ktorý tieto hodnoty kladie na najvyššie miesto v hierarchii hodnôt, ktorý hľadá nielen teoretické možnosti ich plného rozvinutia a uplatnenia, ale ktorý v sebe zahŕňa aj cestu od týchto možností k praktickým vzťahom medzi ľuďmi žijúcimi v istej spoločnosti, teda cestu k ich reálnemu vyjadreniu.

Vývin chápania humanizmu od renesancie po socialistický humanizmus ako najvyššiu formu humanizmu nám však jasne dokazuje, že humanizmus nie je len problém čisto axiologickým, ale ani nie čisto teoretickým. V reálnom humanizme, akým je socialistický humanizmus, ide predovšetkým o spoznanie a charakterizovanie podmienok potrebných pre *aplikovanie* všeobecných humanistických morálnych princípov na *konkrétne* životné situácie, o ich účinné uplatnenie v praxi za predpokladu, že z týchto princípov vyplýva svetonáhľad, ktorý považuje človeka za hlavný predmet nášho záujmu a obhajuje jeho potreby, právo na šťastie, dôstojnosť človeka atď. Ide o *sformovanie humanistického svetonázoru u konkrétnych ľudí*, o realizáciu tých možností, na ktoré poukazuje humanizmus ako filozoficko-etická teória.

Marxova kritika buržoázneho humanizmu vychádzala a dopĺňala sa s kritikou buržoáznej spoločnosti ako spoločnosti, ktorá je principiálne protikladná reálnemu humanizmu. Marxovu všestrannú a radikálnu kritiku buržoáznej spoločnosti nebudeme na tomto mieste podrobne rozvádzať. Napriek tomu si však musíme uvedomiť, že Karol Marx už r. 1844 v *Deutsch-französisches Jahrbücher* vyjadril stanovisko, ktoré anticipovalo neskoršie marxistické názory v oblasti humanizmu, keď v článku *Zur Judenfrage* napísal, že emancipácia robí zo Židov iba „abstraktných občanov“ („abstrakten citoyen“), (1, s. 366) no nevedie k ich opravdivému, plnohodnotnému ľudskému oslobodeniu. Zdôraznil, že púha „die politische Emanzipation ist die Reduktion des Menschen, einerseits auf das Mitglied der bürgerlichen Gesellschaft, auf das egoistische unabhängige Individuum, andererseits auf den Staatsbürger“ (1, s. 370), kým opravdivá ľudská emancipácia ruší rozkol na skutočné individuum a na abstraktného občana štátu. Až zlikvidovaním odcudzenia práce — a to je jedna z historických úloh proletariátu — bude možné dosiahnuť základný predpoklad pre vytvorenie podmienok vzniku reálneho, pozitívneho humanizmu.

Tieto podmienky nastanú vtedy, keď práca ľudí bude „nicht nur Mittel zum Leben, sondern selbst das erste Lebensbedürfnis“ (2). Jedine takáto práca môže byť a je východiskom socialistického humanizmu, lebo jedine takáto práca je tvorbou.

Práca ako tvorba kultúrnych hodnôt je tým priesečníkom, v ktorom sa navzájom stretávajú riešenia otázok humanizmu a kultúry. Nikto nemôže poprieť, že otázky humanizmu patria v rámci súčasnej filozofickej a etickej problematiky k najviac frekventovaným. Ich svetonázorový dosah je zrejмый a nemenej zrejмый sú aj praktické dôsledky pôsobenia humanistickej ideológie v určitom spoločenskom systéme, najmä ak sa humanistická ideológia stane vládnuťou ideológiou v tej-ktorej krajine. Vtedy ide o to, ako povedal Friedrich Engels, aby sa vytvorili „pre všetkých ľudí také životné podmienky, aby každý mohol slobodne rozvíjať svoju prirodzenosť, aby mohol žiť so svojimi blíznymi v ľudskom vzťahu a nemusel mať strach, že jeho blahobyť bude otrasený násilím“. (3, s. 544)

Socialistická spoločnosť je humánna vo svojej podstate; je takou práve preto, že dáva principiálnu možnosť plne sa realizovať každému jednotlivcovi, že mu umožňuje všestranne a harmonicky rozvíjať svoju osobnosť. Významnú funkciu pri realizácii spomenutých možností má tvorivá činnosť človeka, meniaceho svoje životné prostredie a spoločenské vzťahy, činnosť človeka aktívne pôsobiaceho na seba aj na iných ľudí a formujúceho novú, socialistickú spoločnosť, socialistickú kultúru.

* * *

Ak hovoríme o tvorbe ako o špecificky ľudskej vlastnosti, ktorá spája v sebe pracovnú zručnosť, schopnosť a skúsenosť získané v praxi s tvorivou fantáziou a predstavivosťou, aby ich prostredníctvom človek dovŕšil istý tvorivý zámer, nemôžeme nevidieť funkciu tvorivej činnosti pri vytváraní koncepcie socialistického humanizmu. Keďže socialistický humanizmus je *kvalitatívne* no-

vým javom vo vzťahoch medzi ľuďmi, ako aj vo vzťahu človeka k sebe samému, nejde v ňom iba o rozšírenie platnosti klasickej podoby humanizmu, ani o nejaké zaktivizovanie v konečnom dôsledku pasívneho, netvorivého buržoázneho humanizmu. A keďže tvorba je taká ľudská činnosť, v rámci ktorej vznikajú kvalitatívne nové materiálne a duchovné hodnoty, aj socialistický humanizmus je z tohto hľadiska tvorbou.

Tieto všeobecné konštatovanie chceme konkretizovať v nasledujúcich poznámkach.

* * *

V uvedenom zmysle humanizmus neznamená jednostrannú pozitívnu dobročinnosť a súcitiť, ale predovšetkým rozpútanie tvorivých schopností, odkrytie pôdy pre ľudskú tvorbu. Reálny humanizmus rozhodne nesmeruje *iba* k poluľudštvaniu neľudského, ale v prvom rade smeruje k *tvorbe ľudského* — k tvorbe ľudského životného prostredia, ľudskej skutočnosti, ľudských foriem života. Pojem humanizmus nevyjadruje akýsi ideálny stav vo vzťahoch medzi ľuďmi, ale iba smerovanie k nemu, ustavičné naznačovanie ciest, ktoré k takémuto stavu vedú.

Všeobecné uznávanie ľudských hodnôt za najvyššie na svete je možné. Humanizmus je možnosť; a spoločenské zriadenie, systém sociálnych vzťahov je natoľko humánny, nakoľko túto možnosť uskutočňuje. No vo chvíli, keď by sa možnosť začala bezdôvodne a nekriticky považovať za skutočnosť, stala by sa myšlienka humanizmu abstraktnou špekuláciou, základom abstraktného humanizmu. Viedlo by to k vývinovému ustrnutiu, lebo by sme považovali za hotové to, čo je v procese neustálej zmeny. Humanistické ideály nie sú ničím nemeňteľným, k čomu sa iba ustavične približujeme, nie je to akýsi — stále rovnaký — vytúžený stav ľudstva, ale ustavičný proces. Humanizmus — rovnako ako tvorba — predpokladá neprestajné objavovanie nových a nových horizontov možností poluľudštvania sveta.

Humanistické ideály sa musia meniť, pretvárať sa v súlade s celkovým spoločenským vývinom, s meniacimi sa materiálnymi životnými podmienkami ľudí. „Only by observing the laws of the objective world can man succeed in his aims, and human creations be perpetuated.“ (4, s. 38)

Opravdivý humanizmus nemôže iba naplňať určitú normu. Musí ju prekračovať. A miera spoločenskej účinnosti takéhoto humanizmu je závislá najmä od „smeru“ tohto prekračovania, od toho, do akej miery je tento smer (zameranie, zacielenosť) blízky alebo vzdialený objektívnym potrebám spoločnosti, ktoré vyplývajú z objektívneho smerovania spoločenského vývinu a môžu tento vývin v rámci svojej pôsobnosti usmerňovať, spolupôsobiť pri jeho formovaní a pri vyjasňovaní niektorých jeho stránok.

* * *

Ak pod pojmom „humanita“ rozumieme ľudskosť, uvedený, ale aj neuve-

domený vzťah medzi ľuďmi, „humanizmus“ je výlučne *uvedomený*, jasne formulovaný prejav, teória ľudskosti. Humanita (pokiaľ, pravda, nejde o vyslovene falošný postoj, usilujúci sa z nejakých dôvodov zakryť skutočné pohnútky a ná-zory) nestojí proti humanizmu, ale nie je s ním ani totožná.

Humanizmus je vedomé *zdokonaľovanie* ľudskosti, hľadanie jej nových, vyšších foriem, ktoré predpokladajú ďalší rozvoj človeka. Uvedomenosť tohto hľadania nevyhnutne vyžaduje tvorivý prístup ku skutočnosti, k všetkým javom, ktoré nás obklopujú. Pritom, z hľadiska socialistického svetonázoru, pod uplatnením tvorivých schopností nemáme na mysli iba vytváranie stále väčšieho množstva vecí a vzťahov patriacich do ľudského sveta, predmetov, ktoré človeku slúžia a pomáhajú mu pohodlne žiť, ale skôr radikálnu zmenu samých vzťahov k týmto veciam, a to takú zmenu, ktorá by vytvorila novú pôdu pre prijatie revolučných premien v spoločnosti, pre ich absorbovanie svetom medziľudských vzťahov a pre ich adekvátne premietnutie do tohto sveta.

Socialistický humanizmus nie je vyjadrený *iba* v spravodlivom rozdeľovaní produktov spoločenskej práce, aj keď toto je jeho prvý a základný predpoklad a podmienka. Vyžaduje na svoje uskutočnenie zmeny už v samom charaktere ľudskej práce. Vyžaduje predovšetkým ustavičné znižovanie podielu mechanickej, netvorivej práce, ktorá sa síce zúčastňuje, no priamo nevedie k vzniku konečnej podoby vecí, v prospech *tvorivej* práce, ktorá má na zreteli práve konečnú, finálnu podobu ľudských výtvorov, hodnôt, ktorá nie je iba jedným ohnivkom refaze čiastkových prác, ale ktorá tvorí samu podstatu tejto refazy a implikuje v konečnom dôsledku vznik nového sveta. Spoločenská prax socialistickej spoločnosti v období vedeckotechnickej revolúcie nevyhnutne vyžaduje tvorivú prácu ľudí ako jednu zo základných podmienok svojho ďalšieho rozvoja.

Môžeme povedať, že humanizmus ako filozoficko-etický, svetonázorový postoj spĺňa svoju spoločenskú funkciu okrem iného aj vtedy, ak vedie k rozvoju ľudskej tvorivosti. Taký bol klasický renesančný humanizmus a taký je socialistický humanizmus nielen vo svojej vnútornej podstate, ale aj vo všetkých svojich konkrétnych prejavoch.

* * *

Individualizmus — pokiaľ si kladie za cieľ iba rozvoj jednotlivcej osobnosti bez ohľadu na životné podmienky iných ľudí — je protikladom humanizmu. Je ním preto, lebo obmedzuje tvorivé schopnosti človeka, v konečnom dôsledku bráni ich rozvoju a predovšetkým zmenšuje na minimum priestor zapojenia tvorivej činnosti jednotlivca do spoločenskej praxe. Ak aj je určitá humanistická koncepcia výsledkom činnosti „veľkých ľudí“, významných osobností, „géniov“, iba vtedy môže byť účinná a zmyslupná, ak nachádza spoločenský ohlas a ak súvisí so *spoločensky* pokrokovými tendenciami.

Humanizmus, ktorý nechce byť *iba* humanitou, charitatívnou prácou, súcitom, predpokladá vzájomnú pomoc a spoločnú činnosť nielen na pretváraní seba samého alebo niektorého iného jednotlivca, ale predovšetkým na ustavičnom pretváraní a dotváraní ľudského kolektívu, v ktorom človek žije, na jeho formo-

vaní. Zvnútra. Tento predpoklad vedie k tomu, že sa humanizmas nielen ako teória, ale aj ako praktický etický postoj stáva súčasťou socialistického spôsobu života.

Práve socialistický humanizmus ako svetonázorový princíp je základnou, na ktorej sa ruší protikladnosť osobných a kolektívnych záujmov. Kolektív svojou mierou organizovanosti zaručuje istú stabilitu kontaktov medzi svojimi individuálnymi členmi a tvorí bázu pre rozvoj tvorivej práce, kolektívnej tvorby ako základu socialistickej spoločenskej praxe. Socialistický humanizmus priamo protirečí elitárskym koncepciám individualistickej výlučnosti a výnimočnosti. Každá nadradenosť je mu cudzia. Na druhej strane však nemôžeme považovať kolektív za beztvárú masu; kolektív sa musí skladať z osobností.

Socialistický humanizmus, uznávajúci tieto zásady, sa tak stáva východiskom tvorby nielen nového, socialistického životného prostredia, ale aj principiálne nových medziludských vzťahov. Stáva sa tým preto, lebo predpokladá a vyžaduje likvidáciu takého stavu, keď jeden človek sa považuje za prostriedok uskutočňovania záujmov druhého človeka. Jedine splnenie tohto predpokladu môže v konečnom dôsledku viesť k víťazstvu ľudskosti vo vzťahoch medzi ľuďmi a byť predpokladom harmonického rozvoja človeka.

* * *

Skutočne humanistický postoj k individuálnym aj spoločenským javom vyžaduje *aktivitu*. Proti humanistickým požiadavkám stojí teda ako prekážka nielen individualizmus a subjektivizmus, ale aj nedostatok aktivity, pasívny postoj k riešeniu ľudských problémov. Aktivita je neoddeliteľným atribútom tvorby, rovnako ako atribútom reálneho, socialistického humanizmu. Máme, prirodzene, na mysli dvojpolovú, dialektickú aktivitu objektu a subjektu, rozhodne nie jednostrannú aktivitu dobročinných spolkov.

Sprostredkujúca miera aktivity medzi humanistickou teóriou a humanistickou praxou je tvorba. V socialistickej spoločnosti ľudská aktivita, ktorá sa prejavuje predovšetkým v práci zameranej na vytváranie nových životných podmienok, prestáva byť iba sprostredkovaním opravdivého bytia človeka, ale stáva sa nevyhnutnou podmienkou ďalšieho rozvoja spoločenského organizmu. Ak je táto aktivita iba *jednotlivým* pokusom o prekračovanie osobnostnej sféry človeka, ostáva na rovine individuálneho úsilia o sebarealizáciu; no ak je súčasťou, aj v zhode so zákonitostami spoločenského vývinu, vtedy môžeme takúto aktivitu nazvať tvorbou.

V tvorbe človek produkuje kvalitatívne nové hodnoty a vytvára novú skutočnosť nielen v rámci individuálneho, ale aj kolektívneho spoločenského bytia. Tvorí nielen materiálne hodnoty, ale produkuje aj nové vzťahy medzi ľuďmi, tvorcami. Preto sa bez nej nemôže zaobiť ani vznik nových spoločenských pomerov. Ak sú tieto pomery modifikované ideami socialistického humanizmu, môže ich dôsledne vysvetliť iba filozofická teória, ktorá bojuje proti všetkému, čím by sa človek-tvorca mohol odcudzovať sebe samému a pôsobiť proti zásadám ľudskosti. Nikto nemôže byť humanistom bez toho, aby ku konaniu, vyplývajúce-

mu z jeho humanistického přesvědčení, nepristupoval tvorivě. Tvorivý přístup znamená v tomto případě harmonizaci kvalit, záujmů a potřeb člověka, ako jednotlivé osobnosti a člověka jako člena istého ľudského kolektívu. Znamená aktivně hledanie nových možností a způsobů realizácie schopností člověka, odhaľovanie nových ciest, vedúcich k dokonalejšiemu využitiu kvalit jednotlivca v prospech kolektívu, ale v nemalej miere aj naopak — k správnejšiemu a efektívnejšiemu „zušľachtovaniu“ a rozvoju jednotlivca v rámci kolektívu a pod jeho vplyvom.

* * *

Humanistický svetonázor vždy popieral nedostatky, ktoré charakterizovali stav človeka v danej etape vývinu. Bol výzvou k tvorbe novej skutočnosti, ktorá by dávala viac priestoru pre širšie spoločenské uplatnenie tých etických názorov, ktoré sa stavajú kladne k otázkam ľudskosti, ktoré považujú ich riešenie za dôležité pre ďalší rozvoj ľudského rodu. Humanistický svetonázor je v konečnom dôsledku výzvou k tvorbe takej skutočnosti, v ktorej by zmyslom ľudskej existencie bol rozvoj človeka ako samoučelu. Socialistické spoločenské zriadenie vytvorilo a vytvára základné podmienky a predpoklady pre takýto rozvoj. Socialistický humanizmus znamená rozvoj špecifiky ľudských stránok bytia. Ak pripustíme, že jednou z takýchto stránok je ľudská tvorba, ktorej zmyslom a cieľom je prekonanie odcudzenia práce, potvrdíme aj to, že socialistický humanizmus znamená rozvoj ľudskej tvorby. Predpokladá ju ako svoje východisko a sám ju vyvoláva.

LITERATÚRA

1. MEGA 1.
2. Kritik des Gothaer Programms.
3. ENGELS, F.: Prejavy v Elberfelde. In: Marx-Engels: Spisy 2. Praha 1958.
4. SUCHODOLSKI, B.: Renaissance Humanism and Marxian Humanism. In: Socialist Humanism. New York 1966.

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЙ ГУМАНИЗМ И ПРОБЛЕМА ТВОРЧЕСТВА

Далимир Га й к о

Гуманизм означает не одностороннюю пассивную благотворительность и сочувствие, но прежде всего развертывание творческих способностей, открытие почвы для человеческого творчества. Реальный гуманизм, безусловно, не направлен лишь на очеловечивание нечеловеческого, но в первую очередь он направлен на созидание человеческого — человеческой жизненной среды, человеческой действительности, человеческих форм жизни. Понятие «гуманизм» выражает не какое-то идеальное состояние в отношениях между людьми, но лишь движение по направлению к нему, постоянное указывание путей, ведущих к такому состоянию.

Опосредствующей мерой активности между гуманистической теорией и гуманисти-

ческой практикой является творчество. В социалистическом обществе, однако, человеческая активность, проявляющаяся прежде всего в труде, направленном на создание новых условий жизни, перестает быть лишь опосредствованием подлинного бытия человека, но становится необходимым условием дальнейшего развития общественного организма. Если эта активность является лишь отдельной попыткой выйти за пределы личностной сферы человека, то она остается на уровне индивидуального стремления к самореализации; но если она одновременно соответствует также законам общественного развития, тогда такая активность может быть названа творчеством. В творчестве человек производит качественно новые ценности и создает новую действительность не только в рамках индивидуального, но и коллективного общественного бытия. Он создает не только материальные ценности, но производит и новые отношения между людьми, творцами. Поэтому без творчества не может обойтись также становление новых общественных отношений.

SOZIALISTISCHER HUMANISMUS UND PROBLEME DER SCHÖPFERISCHEN TÄTIGKEIT

Dalimír Hajko

Humanismus bedeutet keine einseitige passive Wohltätigkeit und Mitleid, sondern vor allem eine Entfesselung schöpferischer Fähigkeiten, Aufdeckung des Bodens für eine schöpferische Tätigkeit des Menschen. Realer Humanismus ist gewiss nicht nur auf eine Vermenschlichung des Unmenschlichen ausgerichtet, sondern zunächst auf die Bildung des Menschlichen — auf die Bildung menschlicher Lebensbedingungen, menschlicher Wirklichkeit, menschlicher Lebensformen. Der Begriff des Humanismus ist nicht Ausdruck irgendeines idealen Zustandes der zwischenmenschlichen Beziehungen, sondern nur ein Hinzielen zu diesem Zustand, eine ständige Markierung der Wege, die zu ihm führen.

Das vermittelnde Aktivitätsmass zwischen humanistischer Theorie und humanistischer Praxis ist die schöpferische Tätigkeit. In der sozialistischen Gesellschaft jedoch ist die menschliche Aktivität, die sich vor allem in einer, auf Bildung neuer Lebensumstände ausgerichteten Arbeit darstellt, nicht mehr bloss eine Vermittlung eines wirklichen menschlichen Seins, sondern wird zu einer notwendigen Bedingung zur Weiterentwicklung des gesellschaftlichen Organismus. Ist diese Aktivität nur ein einzelner Versuch die persönliche Sphäre des Menschen zu überschreiten, verbleibt sie auf der Ebene des individuellen Bestrebens um eine Selbstbestätigung; ist sie aber zugleich im Einklang mit den Gesetzmässigkeiten der gesellschaftlichen Entwicklung, können wir diese Aktivität als schöpferische Tätigkeit bezeichnen. In dieser schöpferischen Tätigkeit produziert der Mensch qualitativ neue Werte und schafft eine neue Wirklichkeit nicht nur im Rahmen des individuellen, sondern auch des kollektiven gesellschaftlichen Seins. Er schafft nicht nur materielle Werte, sondern auch neue Beziehungen zwischen Menschen-Schöpfern. Darum kann man auf sie bei der Entstehung neuer gesellschaftlicher Verhältnisse auch nicht verzichten.